

SZABÓ József

Határvadász zászlóaljok a Keleti-Kárpátok védelmi rendszerében 1940–1944

A terület-visszacsatolásokat követően, 12 határporlyázó osztály és 16 határvadász zászlóalj valamint 1 határvadász dandár készült Magyarország határainak védelmére. Az osztályok, zászlóaljok, illetve a dandár a határvédelem és a kötelékébe tartozó – korabeli terminológiával élve – határszolgálatos 53 porlyázó század és 342 órs voltak a határőrzés végrehajtói. A határvadászok személyi állománya 27 592 főt tett ki, amelyből 9 475 fő volt határszolgálatos.¹

1944 nyarán–őszén a Vörös Hadsereg csapatai elérték Magyarország akkori határait és megkezdődött a harc határaink védelmében.²

A határvédelem fogalomrendszere a két világháború között.

A katonaföldrajzi tér előkészítésének fontos tényezője az a biztonságpolitikai helyzet, amelyben a tér előkészítését megtervezték. A hadszíntér előkészítést befolyásoló több tényező együttes hatásainak eredményeképpen alakult ki az adott korban az adott térség előkészítésének jellege. A tényezők közül, mint azt a történelmi tények is igazolják egyesek előtérbe kerülhetnek, más tényezők rovására érvényesülhetnek befolyásoló hatásaik.

A biztonságpolitikai értékelés alapján határozható meg, hogy az adott ország milyen kockázatokkal és veszélyekkel számolt, ezek ellensúlyozásaként mekkora haderőt tartott fenn, melyek voltak a haderő feladatai, ehhez milyen struktúrát, felszerelést, fegyverzet, kiképzést és eljárásokat tartottak szükségesnek. Mindezek eredőjeként jelent meg azon igény amely a haderő számára a tér előkészítését indokolta.³

A fegyveres küzdelem fizikai környezetének egyik legfontosabb eleme a katonaföldrajzi tér. Az adott katonaföldrajzi tér elősegítheti, vagy gátolhatja a harcászati-hadműveleti feladatok végrehajtását, ezért mindig is törekvés mutatkozott kedvező lehetőségeinek fokozására, illetve a kedvezőtlen hatásainak csökkentésére. A katonaföldrajzi tér egyes elemeinek mesterséges megváltoztatása egyike a fegyveres küzdelem és a tér közötti kölcsönhatásnak.

A megváltoztatott, mesterségesen előkészített környezet befolyással volt és van a fegyveres küzdelem elméletének és gyakorlatának fejlődésére. Ilyen kapcsolódás alapján alakultak ki például a speciális harcjelzések, mint a helység harc, az erőd harc, vagy az erődök elleni küzdelem, stb. Az alkalmazott harceszközök fejlődésével fokozatosan, majd az ipari forradalom hatására ugrásszerűen növekedtek a fegyveres küzdelem céljára igénybe vehető területek méretei.

A tér alatt a csapatok által meg szállt, vagy kijelölt hadműveleti terület, illetve az adott térség, ország legfontosabb infrastruktúrái, azaz egy adott ország, térség teljes területe értendő.

Az ország területének legszükségesebb mértékű védelmi célú előkészítése a védelmi felkészítés szerves részét képezte. Célja, hogy – döntően az ország infrastrukturális rendszereinek előkészítésével – rendelkezésre álljanak az állami és katonai felső vezetés, és az ország gazdaságának működéséhez, a lakosság védelméhez, valamint a fegyveres erők alkalmazásához (felhasználásához) szükséges nélkülözhetetlen feltételek.

A terület előkészítés magába foglalta a felső vezetés, a távközlés, a közlekedés, az első világháború után az energia ellátás, a tartalékolás, és az ipar előkészítését, valamint a fegyveres erők működéséhez szükséges speciális (katonai) infrastruktúra előkészítését és fenntartását, valamint szükség esetén az ország egyes területeinek hadműveleti előkészítését.

Az első világháború tapasztalataiból kiindulva a két világháború között szinte kivétel nélkül a határvédelemre koncentráltak. A gyorsleforduló háború milliós tömeghadseregei ellen csak a határok biztonságos védelmével lehetett felvenni a harcot. A határok kiépített erődrendszerek nem minden esetben defenzív jelleggel és feladattal épültek.⁴

A határvédelem célja: egy adott ország határainak az ellenséges betörés elleni védelme, vagy saját erői számára a határmögötti felvonulás biztosítása. Attól függően, hogy az adott ország politikai céljait támadással, vagy védelemmel akarja megvalósítani.

A katonapolitika szabja meg az országvédelemben (államerődítés) a határvédelem szükségességét. Az erőtényezők és a háborús terv szabja meg: a telepítés helyét; a telepítés módját; a kivitelt; az ellenálló képesség mérvét.

A határvédelem keretén belül az erődítés minden ismert fajtáját alkalmazhatják. Ezek létesítését politikai, hadászati, pénzügyi és földrajzi tényezők befolyásolják. Ha egy ország elég gazdag, és lehetősége van erős, állandó jellegű határerődítésre, első sorban a földrajzi viszonyok gyakorolnak hatást

településükre. Alacsony gazdasági potenciállal rendelkező ország határait minden esetben a tábori erődítés segítségével erősítette és erősíti meg.

Hosszú nyílt határokkal rendelkező kis államok, amelyeknek ráadásul még több arcvonalas háborúval is kell számolniuk, vagy amelyek területi veszteséggel szemben érzékenyek (fontos ipari és termelő gócpontjai közel esnek a határhoz), határerődítéseiket szintén csak a tábori erődítés eszközeivel hajták végre.

A határvédelmi feladat lehet: támadó jellegű,⁵ védelmi jellegű.⁶

Mivel a határvédelem állandó készenlétet jelentett, azt már békében kellett előkészíteni és megszervezni mind szellemi, mind anyagi téren. A határvédelem műszaki előkészítése a felkészülés nélkülözhetetlen elemét alkotta. Tervezés során figyelembe vették: a vezetést, a védőállás területét, a seregtestek harcsávjait, az erők alkalmazását (feladatait), a főtartalék elhelyezését, a terep megerősítését, a légvédelmet, az összeköttetést (híradást) az anyagi ellátást.⁷

A trianoni magyar határok őrzése és védelme.

A magyar határőrizet a két világháború között, az első világháború előtti évekhez képest jelentős változásokon ment keresztül. Ennek az alapvető oka az volt, hogy megváltozott a Magyar Királyság nemzetközi politikai életben betöltött helye és módosult a belső hatalmi struktúra is.

A dualista Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchia egyik társult országaként meghatározó szerepet töltött be a Kárpát-medence és annak délkeleti vonzáskörzetében. A Monarchia két társországa Ausztria és Magyarország között csak részleges határforgalom-felügyelet funkcionált. Komplex határőrizet csupán Ausztria-Magyarországnak a külországokkal szomszédos határain alakult ki. A kiegyezés és az első világháború közötti alapvetően liberális beállítottságú politikai rendszer – belpolitikai okokból kis létszámú és nem katonai határőrizeti szervezetet igényelt.⁸

Az első világháborút lezáró békediktátumok részeként, a Trianoni békeszerződés lényegesen megváltoztatta Magyarország helyzetét, ebből következően változások álltak be a határőrizet terén is. A Magyar Királyság elvesztette lakosságának felét, területének pedig kétharmadát és az erőteljes katonai korlátozások miatt a térség kiszolgáltatott államává vált.

Az ország Trianon utáni határőrizeti szervezete csak lassan alakult ki, az 1919 nyaratól 1921 őszéig tartott. Erre az időre váltak ugyanis véglegessé az ország új határai, ekkorra tisztázódott a határőrizet szervezeteinek struktúrája is.⁹

Addig, a meglévő határőrizeti erők arra sem voltak alkalmasak, hogy az illegális határforgalmat felszámolják. A határőrizet pontjából fontos katonai szempontok kerültek a figyelem középpontjában. A határőrizet szervei új feladatnak kellett hogy megfeleljenek. A szomszédos országok esetlegesen támadó hadseregeit ideiglenesen fel kellett tartóztatniuk. Az új határok veszélyesen közel kerültek a nagyobb ipari központokhoz, amiket az idegen támadó haderő viszonylag könnyen elérhetett, a támadó csapatok még a mozgósítás előtt megszállhatták az országot.¹⁰

A dualizmuskori határőrizeti erők maradványai alkalmatlanok voltak a megváltozott feladat végrehajtására. Új erőkkel kellett tehát felállítani, amelyek kifejezetten katonai jelleggel bírtak, azaz a békebeli határőrizethez képest nagyobb létszámmal és hatékonyabb fegyverzetel rendelkeztek. Erre két szervezet jöhetett számításba, a Magyar Királyi Csendőrség, illetve a Nemzeti Hadsereg. A békeszerződés aláírását követően fontos volt, hogy a határokat gyorsan és megbízhatóan lezárják.¹¹

A határőrizeti szerveket határforgalmi katonai felügyelő ellenőrizte, aki meghatalmazását a honvédelmi minisztertől kapta. A határrendőrséget feloszlatták, a pénzügyőrség hatámenti csapatait a honvédség alárendeltségébe utalták. Nem harcoló alakulatként szolgáltak, hanem a honvédséget tehermentesítő őrzési, biztosítási, területzárási feladatokat láttak el. A határmenti pénzügyőr alegységeknek feladata volt az is, hogy esetleges fegyveres konfliktus esetén a támadó csapatokat a honvédséggel együttműködve feltartóztassa addig, amíg a honvédség csapatai be nem érkeztek.¹²

A határőrizetet 1920 januárjától a csendőrség vette át. Ezzel párhuzamosan kezdték meg a határszéli csendőrség reorganizálását a dualizmuskori tapasztalatok figyelembe vételével. A cél az volt, hogy hézagmentesen zárják le az ország határait. A létszámfejlesztési nehézségeket úgy oldották meg, hogy az ország belsejéből vezényeltek ide csendőröket és bevezették a pótcsendőr kategóriát. A pótcsendőrök olyan sorkatonák voltak, akik megbízhatóságuk alapján alkalmasak voltak csendőri teendők ellátására.¹³

A Magyar Királyi Vámőrséget 1921 őszén állították fel.¹⁴ Az új fegyveres szervezet tovább erősítette a határőrizet katonai jellegét. A trianoni békediktátum katonai rendelkezései miatt a Magyar Királyi Honvédségnek szüksége volt minden fegyveres szervezetre, amely nem tartozott a békeszerződés

tiltásai alá.¹⁵ A vámórség kezdettől fogva – mint a honvédség álcázott része – a véderő részét képezte.¹⁶

A Magyar Királyi Vámórséget 1931-ben szervezték át Magyar Királyi Határórséggé. A vámőr kerületek vezető szervezetei mint határőr kerületparancsnokságok működtek tovább. A kerületparancsnokságok alárendeltségében névlegesen 1–1 határőr ezredet hoztak létre. Az ezredek szervezete, fegyverzete mindenben megegyezett honvédség ezredeinek fegyverzetével és szervezetével. A határőrizet-hoz ezeknek az ezredeknek nem sok közük volt, mert a vegyes dandárok harmadik, rejtett ezredeként funkcionáltak.¹⁷

A határórség másik, különálló részét az úgynevezett „Határszolgálatosok” alkották. Ez a korabeli terminológia különböztette meg a határőrizeti feladatokat ellátókat a határvédelemre létrehozott szervezettől. A határőr kerületparancsnokságok alárendeltségébe három határőr osztály tartozott, a határőr osztályok pedig három határőr szárnyból álltak négy őrsrel.¹⁸

1935-ben a határórségtől elvették az amúgy is csak névleg odatartozó határőr ezredeket, amelyek a vegyesdandárok állományába kerültek. A határőr kerületparancsnokságok csapattest parancsnoksággá váltak és a következő esztendőben kiképző keretet is kaptak.¹⁹

1937-ben a határbiztosító osztályok nehézpuskás szakaszát, aknavető, kiképző raját, árkász és híradó szakaszait kiegészítették egy puskás szakasszal és egy alegységbe tömörítették, kiképző század néven. Ez volt az utolsó átszervezés a honvédségbe való teljes beolvadás előtt.²⁰

1938-ban a Magyar Királyi Határórség átalakult a Magyar Királyi Honvédség szervezetébe tagolt határvadász csapatnemmé. A határvadászok szervezete eltért a határórség szervezetétől. 1938 végén 24 határvadász zászlóaljat hoztak létre. A határvadász zászlóaljaknak két típusát különböztették meg. Az alacsony és a magas állományú határvadász zászlóaljat.²¹ A magas állományú határvadász zászlóalj közvetlenként árkász-, távbeszélő-, nehézpuskás-, aknavető és páncéltörő szakasszal rendelkezett. A zászlóalj a zászlóalj közvetlen alegységek mellett még hét századból állt. Ebből csupán egy század volt portyázó század.²²

A hegyi határvadász portyázó századok szerepe a határvédelemben.

Kárpátalja visszatérésére 1939-ben került sor a trianoni békediktátum aláírása óta a Magyar Királyság államhatárán először jött létre hegyi határszakasz, amely Észak-Erdély visszacsatolásával tovább gyarapodott. A hegyi határszakasz szükségessé tette hegyi határvadász zászlóaljak, ennek keretén belül pedig hegyi határvadász portyázó századok szervezését.²³

A második világháború már nem klasszikus módon kezdődött, a hadüzenetek elmaradtak, a háború az ellenség lerohanásával vette kezdetét. Miből áll ez a lerohanás? A motorizálás lehetővé tette tekintélyes erők villámgyors összevonását. Az első földi lépcsők – első sorban gyorsan mozgó és páncélos alakulatok – a teljes légierővel együttműködve hajtották végre a lerohanást abból a célból, hogy az ellenség hadászati vezetését megbontsák. A gyorsan mozgó alakulatok egyik fő feladata volt az is, hogy a határvédelmi csapatokat megakadályozza a nagymérvű rombolások végrehajtásában.

Ezek a feladatok megkövetelték, hogy a gyorsan mozgó csapatok a határsávon minél gyorsabban keresztülhatoljanak, hogy a meglepés teljes legyen. Ezek a gyorsan mozgó csapatok tehát a határvédelmi csapatok legázolására is törekedtek, hogy velük hosszabb és komolyabb harcra ne bocsátkozzanak.

A német-lengyel háború 1939-ben, majd a német francia háború 1940-ben példát mutatott arra, hogy nagyobb páncélos egységek képesek az ország mélyébe irányuló előretörések sikeres végrehajtására.

Míg az ellenség gyorsan mozgó alakulatait nem érdekelték a mi határvédelmi csapataink és velük komolyabb harcra bocsátkozni nem kívántak, addig annál jobban érdekelték az ellenséges gyorsan mozgó alakulatok a mi határvédelmi csapatainkat, amelyek azokkal komoly, hosszadalmas harcot akartak vívni azért, hogy őket messzemenő céljuk megvalósításában megakadályozzák, és időt biztosítsanak a hátszág zavartalan mozgósításának befejezéséhez és a haderő felvonulásához. Látható tehát, hogy a határvédelmi csapatok feladata döntő fontosságúvá válhatott egy ellenséges támadás esetén.

A határvédelmi csapatoknak elől levő, már békében is a határon szolgálatot teljesítő egyik része a portyázó század, amelynek legelől lévő részei egységei a határvadász őrsök voltak. Arra számítottak, hogy ez az őrs fog legelőször a minden valószínűség szerint meglepően fellépő ellenséggel megütközni, ezért ezeket erre fel kellett készíteni.²⁴

A századnak feladatául szabták, hogy a legkeményebb harc árán is késleltesse az ellenség előnyomulását s biztosítson időt és alkalmas teret a sokszor 40–50 km-rel hátrább levő határvadász zászlóalj gyülekezéséhez és harcra lépéséhez. A kemény harc alatt nem valamely pontnak az utolsó emberig való védelmét értették, mert az a század idő előtti, gyors megsemmisüléséhez vezetett volna. Harcere-

jének megfelelően, halogató harchoz kellett csoportosulnia, főleg meglepő rajtaütésekkel ellenséges előretolt erőkre (felderítő osztag, stb.) kellett csapást mérnie, hogy az ellenség nyugtalanságát fokozza, előretörését késleltesse és így időt nyerjen. Az ellenség megsemmisítő csapását sohasem volt szabad bevárnia, hanem helyi részsiker hatását kihasználva, hátsó, kedvező, esetleg már előre megerősített terepszakasgra vonult vissza, ahol cselekvési szabadságát visszanyerte s ahol az újbóli rajtaütésre, az újbóli meglepésre a kedvező pillanatot bevárhatta. Az ellenséggel közvetlen harcérintkezésben visszahagyott járőrei közben halogató harcot folytattak. Ezt a harcmodort kellett folytatnia a századnak mindaddig, míg el nem érkezett ahhoz az utolsó vonalhoz, ahol meghatározott ideig ki kellett tartania.

Az ellenállás kifejtéséhez azonban erő kellett. 1939-ben és 1940-ben jelentősen fokozták a határ vadász őrsök erejét. Az erőfokozást két szempont szerint valósították meg: az előerők ellen és a páncélosok ellen. Az előerő ellen a sorozatlövő fegyverek számának növelése jelentette a megoldást. A hegyi határ vadász őrsök a tereptől és feladattól függően 1–3 golyószórót valamint 1–3 géppisztolyt kaptak. Ez jelentősen növelte a tüzerőt. A páncélos támadás elhárításához nem minden határ vadász őrsnek volt szüksége páncélelhárító fegyverre. Csakis olyan határ vadász őrsöket láttak el páncélelhárító fegyverrel, amelynek sávján belül páncélos támadás volt várható.

A német-lengyel háború tapasztalataiból tudták, hogy a német páncélos támadások eredményességének egyik fő oka az volt, hogy a lengyelek nem szervezték meg mélységben is a páncélelhárítást. A neumarkti és lembergi ütközetben már volt mélységi tagozás, így az ott támadó német páncélos hadosztály súlyos veszteségeket szenvedve visszavonult.

Hegyi terepen a nehézpuskákat eredményesen használták ellenséges tűzgépek kilövésére is. Olyan páncélelhárító fegyverre volt szükség, amelyet a határ vadász őrsök hegyi terepen is alkalmazni tudtak. Erre a célra a nehézpuska volt a legalkalmasabb.

A határvonal megfigyelése rendkívül fontos volt, különösen hegyi harcban ahol a támadó – bár a döntő helyen súlypontot képez, mégis részben a terep, részben az ellenfél bizonytalanságban tartása, megtévesztése és erejének szétforgácsolása miatt – erejét nem egy út mentén vonja össze, hanem az összes út és szoros mentén igyekszik előre törni. A határvonal megfigyelését állófigyeléssel (3 főből álló figyelő őrsök) és járőrözéssel végezték.

Kiterjesztették a járőrözéssel való figyelést a határvonal mögötti 2–4 km kiterjedésű sávban is, különösen olyan helyeken (bokros, erdős, áttekinthetetlen, a határvonaltól befelé nyúló terepsávok), ahol ellenséges járőrök, bandák, felderítő osztagok, stb. észrevétlenül átlépheték az országhatárt és behatolhattak a mélységbe.

Az őrsöknek a sikeres harchoz bőséges lőszer-javadalmazásra és mozgékony, vezeték nélküli híradóeszközökre volt szükségük. Az előbbire azért, mert a határ vadász őrsök, elszigeteltségüknél fogva, órákon, egyes határ vadász őrsök esetleg napokon át önállóan harcoltak, és a halogató harc igen sok löszert emésztett fel, a hegyi terepen a lőszerpótlás pedig lassú és nehézkes volt.²⁵

A mozgékony, vezeték nélküli híradó eszközök nélkülözhetetlenek az igen nagy kiterjedés és a nehéz terep miatt. Gyors összeköttetés nélkül hiányzik a felderítés eredményének idejében való jelentése és nincs vezetés. A vezetékes összeköttetést, a határ vadász őrsök állandó mozgása miatt, nem tudták használni. Gyakorlati tapasztalat alapján a nehéz és fedett hegyi terepen még a kevésbé fontos határ vadász őrsnek sem adtak 10 km-nél nagyobb kiterjedésű sávot.²⁶

A hegyi harc fokozott követelményeket támaszt úgy a vezetővel, mint a csapattal szemben. A határ vadász őrsparancsnokok cselekvése gyakran döntő hatást gyakorolt a határ védelmi csapatok zömének a helyzetére is. A magas hegységben vívott halogató harc az őrsparancsnoktól magas fokú öntevékenységet, erős akaratot, ítélő és elhatározó-képességet, gyors parancs adást, merészséget és rugalmasságot követelt. Úgy vélekedtek, hogy nem kiöregedett altisztekre, hanem fáradhatatlan és nélkülözni tudó, életerős altisztekre van szükség. Csak az ilyen őrsparancsnokok képesek arra, hogy legénységükkel, ha kell, emberfeletti teljesítményeket érjenek el. Ezek szem előtt tartásával választották ki az altiszt őrsparancsnokokat. Hasonlóan magas követelményeket támasztottak a határ vadász őrsök tiszteseivel, sőt rendfokozat nélküli legénységével szemben is, mivel az egyes rajok, félrajok, járőrök elszigeteltségükben sokszor órákon át voltak kénytelenek önállóan harcolni, magatartásuk pedig döntő lehetett a védelem egészére.

Az első világháború megmutatta, hogy nagy számbeli túlsúlyban levő tömegek még egyes géppuskákat sem tudtak lerohanni, ha azokat saját tűzgépeikkel nem semmisítették meg. A számbeli fölény és bátorság, egymagában, a modern tűzfegyverek hatását ellensúlyozni nem tudta. Az 1940-ben kiadott Harcászati Szabályzat is leszögezte, hogy hegységben mozgékony védelemmel nagy eredményeket lehet elérni. Sokszor kis osztagok is döntő eredménnyel működhettek, ha meglepően a támadó ellenség háta ellen törtek. A betört ellenséget még kis csoportokkal és egyes nehéz fegyverekkel is elre-

teszelhették. Az ellentámadásoknak a terepnehézségek következtében, kifáradt ellenség ellen, majdnem mindig sikerük volt.²⁷

A katonák visszaemlékezési alátámasztják a harcászati szabályzatban foglaltakat.²⁸

A hegyi határőrizet kisőrs rendszerrel.

A kárpátaljai és erdélyi hegyes vidék visszatértéig a tulajdonképpeni határszolgálatot portyázó járőrök látták el az ország valamennyi határszakaszán.²⁹ A jórészt középhegységekkel borított területek visszaterése után a gyakorlat új rendszert hozott létre a határőrizetben, az úgynevezett kisőrs rendszert.³⁰

A „kisőrs” elnevezés gyűjtőfogalom. Általában háromféle kisőrsöt különböztettek meg:

- raj, vagy annál nagyobb erejű (önálló tábori őrs);
- tisztes parancsnoksága alatt 6 fő erejű (kisőrs);
- egy paranok és alárendeltségében 3 fő úgynevezett figyelő őrs.

A kisőrs ereje függött a lezárandó terepszakasz fontosságától és a kiállítandó kisőrsök számától. 4 kisőrs felállítási helyét úgy választották meg, hogy az fontos közlekedési vonal, vagy egyéb átjárónál, jó kilátóponton feküdjön, ahonnan a szomszéd állam területére lehetőleg mélyen be lehessen látni. A kisőrsök határmenti őrkunyhókban voltak elhelyezve. Váltási idejük általában egy hét, a figyelőőrsöké rövidebb, 1–3 nap. Feladatuk: békében – és háborús viszonyok esetén is mindaddig, amíg felállítási helyükön tudtak maradni – a részükre kiutalt határszakasz megfigyelése és a jogtalan határátlépés megakadályozása volt. Feladatukat részint állófigyelés által, részint pedig a felállítási helyüktől jobbra és balra kiküldött rövid lélegzetű portyázásokkal oldották meg. Ezek a portyázások egyik kisőrstől a másikig vezettek. Ezáltal a határ – naponta sokszor, ellentétes irányból és rendszertelenül indított – járőrök erős megfigyelése alatt állt. Összekötését az anyaőrrel távbeszélő biztosította.

Háborúban – amikor az ellenség nyomasztó erejű támadása folytán az elfogatás veszélye nélkül felállítási helyén tovább már nem maradhatott – visszavonult a békében begyakorolt irányba és bekapcsolódott az anyaőrs tervszerű halogató harcába. Egyébként szolgálatát – békében és háborúban – részleteiben a tábori őrs és az útellenőrző járőr részére előírtak figyelembevételével látta el.

A kisőrs rendszer előnyei:

1. Az összes szolgálati időnek sokkal nagyobb százaléka volt hasznos, mint a portyázási rendszernél. Erre egy példa: az egyik őrs területén két olyan veszedelmes, szakadékos, erősen fedett és így átsurránásra kiválóan alkalmas mély horhos indul ki a határról a magyar terület felé, amelyen keresztül többször kíséreltek meg a túloldali jogtalan határátlépést. Nyilvánvaló, hogy ezen két terepszakasz megfigyeltetése a legfontosabb, míg a határ többi része nagyjából elhanyagolható. Mindkét horhos az őrs laktanyájától 8 kilométerre feküdt, s közöttük 600 méter volt a szintkülönbség. Közepes út és időjárási viszonyokat számítva körülbelül 5 óra alatt jutott a portyázó menetben haladó járőr az említett horhos közelébe. Ott – rendszerint éjjeli – szolgálatát meglehetősen fáradtan kezdhette meg, ami az éberségét károsan befolyásolta. A tulajdonképpeni – horhos megfigyelési – szolgálatát 1–1,5 órán keresztül teljesítette és utána újból, legalább 3 órás – a szolgálat szempontjából – haszon nélküli menettel vonult be az őrs laktanyájába. Ez 9 és fél óra szolgálati időnek felelt meg, ebből mindössze 1,5 óra volt a hasznos, figyelési, illetve fülelési szolgálat. Ezt követően, a horhosok betorkolása közelében egy-egy kisőrsöt állítottak fel, így az abból kiküldött portyázó járőr jóformán az őrkunyhóból kilépve megkezdte hasznos szolgálatát, méghozzá pihenten, érzékszervei legkedvezőbb teljesítőképességének birtokában.

2. Az ember- és anyagkímélés szempontjai is a kisőrs rendszer híveit igazolták. A legénység jó erőállapotának fenntartása szempontjából összehasonlíthatatlanul jobb volt a kisőrs rendszer. Az egy heti szolgálat alatt csupán egy ízben kellett felkapaszkodni a határhegyek koszorújára s aztán egész héten a jóformán vízszintes gerinc mentén kellett csak apróbb meneteket végeznie. Rövidebb ideig volt kiteve az idő viszontagságainak. Az emberek ruházata és lábbelije sokkal jobban meg volt kímélve a kisőrs rendszerénél, mint a portyázásnál.

3. A szolgálat megszervezése és ellenőrzése is könnyebb volt, mint a portyázásnál. A portyázási rendszernél ugyanis az őrsparancsnok naponta több ízben is kemény gondolkodásra kényszerült, hogy a járőreit hogyan állítsa össze, azokat mely területre küldje és milyen feladatokat adjon nekik, hogy járőrözése ne legyen megszokott. Ezáltal naponta hosszú félórákat töltött el szellemi munkával, amely időt a kisőrs rendszer esetén más szükséges ténykedésre tudta hasznosítani. A kisőrs összeállítása és elindítása után ugyanis az őrsparancsnok egy hétre letette fenti gondjait, mégis biztos lehetett benne, hogy a határszakasza a lehető leggondosabb ellenőrzés alatt áll. A kisőrs ellenőrzése viszonylag egyszerű volt távbeszélő segítségével. Az őrsparancsnok bármely pillanatban meggyőződhetett róla, hogy emberei a helyükön vannak-e. A személyes ellenőrzés is egyszerűbb, mert míg a portyázó járőr ellen-

őrzése előtt ki kellett számítani, hogy az abban a pillanatban hol jár, s hol lesz három óra múlva, amikor az ellenőrző közeg a portyázó járőr menetvonalát elérheti.

4. Elhelyezés tekintetében a kisőrsnél ugyanolyan a helyzet, mint a nagyőrs laktanyájában, portyázásnál viszont a járőr legfeljebb akkor kerülhetett fedél alá, – pihenője alatt – ha menetvonala közelében volt pihenő óvóhely.

5. Az összeköttetése az anyaőrrel is elsőrangú volt. Az észlelt rendkívüli eseményeket azonnal és pontosan jelenteni tudta távbeszélőn, lehetőséget adva visszakerdezésre, kiegészítő magyarázatokra. A portyázó járőr bármit észlelt is, csupán hang-, vagy fényjelzéseket tudott leadni. Ezekből a jelzésekből azonban az őrsparancsnok csak egészen bizonytalan híreket tudott kikövetkeztetni és a valóságban megtörtént eseményt csak akkor ismerte meg részletesen, amikor a jelzést adó portyázó járőrrel személyesen találkozott. Ehhez vagy a helyszínre kellett sietnie, vagy a járőr bevonulását kellett bevárnia.

6. A harcészültség szempontjából a kisőrsnek majdnem a fele a határon, vagy annak közvetlen közelében tartózkodott, tökéletes összeköttetésben az anyaőrrel. Az esetleges ellenséges mozdulatokat azonnal észrevette, mert távcsöves figyelője olyan pontra volt felállítva, ahonnan az ellenséges terület szemben fekvő részét nagy távolságra meg tudta figyelni. Az észlelt ellenséges mozdulatot azonnal jelenthette az őrsparancsnoknak, aki így azonnal intézkedhetett a helyzetnek megfelelően. Az őrsnek a laktanyában maradt részét, a portyázó század és a zászlóalj parancsnokságot és a szomszéd kisőrsöket és őrsöket riadóztathatta.³¹

A kisőrs rendszer hátrányaként az ellenzői azt emlegették, hogy a kisőrsre kivezényelt állománynál megáll a kiképzés. Ez a hátrány azonban csak látszólagos. Igaz, a kisőrs rendszernél a portyázó századparancsnok által egy hétre kiadott harc- és szakkiképzési anyagot két egymásután következő héten át újból át kellett venni. Ez azonban még mindig jobb volt, mint a portyázási rendszernél, ahol kétnaponként ugyanaz volt a tananyag, hogy senki ki ne maradjon valamelyik részből.

A kisőrs rendszer hátrányai:

1. Fegyelmileg egy héten át az őrs fele lazább ellenőrzés alatt állt. Ez kétségtelen hátrány, de mind a kisőrsparancsnok, mind a legénység békében erősebben megszokta az önállóságot, csiszolódt az elhatározó képességük, ami komoly viszonyok között nagyon hasznos lehetett. Ezért inkább kockáztatták, hogy a legénység fellépése nem volt olyan katonás.

2. Az étkezéshez szükséges nyersanyagok ki szállítása egy hétre nehéz feladatnak bizonyult, különösen télen, magas hóban. Ilyenkor nem egyszer a legénységnek kézben kellett kihordani a csomagokat, esetleg szánra téve maga után húzni, mert a magas hóban a lovak állandóan felbuktak.

3. Ha valaki megbetegedett a kisőrsön, nehezen került orvos elé. A kisőrs legénységének egészségügyi helyzetén némileg javítottak azért, hogy a kisőrs parancsnokoknak kiszemelt tisztéseket a szokotnál alaposabb egészségügyi kiképzésben részesítették. Ezt egyébként a legtöbb határvadász zászlóaljnál megtették. E mellett a legszükségesebb gyógyszerrel, lázmérővel és kötöző szerrel látták el a kisőrsöt.³²

A határ közelében, az uralgó terepszakaszok közvetlen mögöttes területén, az őrs határvédelmi csoportosítását figyelembe véve, állítottak fel kisőrsöket. Ezek feladatai békében a határ közvetlen környékének az ellenőrzése figyelés és portyázás által, háborúban riasztás, első ellenállás kifejtése által időt és teret biztosítani az őrs zömének a tervszerű határvédelmi csoportosítás felvételéhez (őrs elővéd).³³

Magyarország határai és területe 1944-ben.

Az 1939 márciusában és 1940 szeptemberéig visszatért területek határait három fő részre oszthatjuk:

- Bajánháza–Zemplénoroszi 84 km hosszú észak–dél irányú szakaszra;
- az Erdős- és Keleti-Kárpátok vonulatán húzódó „történelmi” szakaszra;
- egy a Zágontól Kötegyánig húzódó korábban soha nem létező mesterséges határra.³⁴

Magyarország határhossza ezzel 3400 km-re növekedett, de még így is a korábbinál valamivel több mögöttes terület és lakos esett a határ 1 km-ére. Kedvezőtlen volt azonban, hogy az ország alakja a második bécsi döntés után lényegesen elnyúltabbá vált.³⁵

Az erdélyi és kárpátaljai visszatért területek határait összehasonlítva hatalmas különbség észlelhető. Az Északkeleti- és Keleti-Kárpátok magas hegyvonulatai nagy előnyhöz juttatták a védekező felet mindkét irányból. Erre a magyar katonai vezetés mindvégig számított is. Annál nehezebb volt a hosszú, ám kis mélységű Észak-Erdély védelme a déli irányból. Vizek, leszámítva az Olt egy rövid szakaszát, sehol nem képeztek természetes akadályt. A domborzati viszonyok a Sebes-Körös völgyében még kedveztek a védelemnek, de a Mezőséget kettészelő nyílt határ a támadónak kínált jobb lehetőségeket. A Székelyföldre nézve komoly veszélyt jelentett, hogy az ország többi részével egy mindössze 75 km szélességű nyak kötötte össze. A határ ilyenén meghúzás a további problémákat okozott a fontos

ipari központnak számító nagyvárosok védelmének is, hiszen Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely a határ mentén feküdt.³⁶ A magyar javaslatok között korábban is szerepelt, a Maros vonalán húzódó természetes és védhető határ mint esetleges alternatíva Erdély felosztására. Ezt később is felvetették a románoknak de az elutasítás minden esetben egyértelmű volt.³⁷

A Székelyföld problematikája.

1940-ben a második bécsi döntés alapján Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdély földrajzi helyzete és a megvont határ által visszanyert terület alakja különleges katonai védelmet igényelt. A Borghi-hágónál a kosnai nyak beszögellése és a Kissármás térségében lévő beszögellés az északkeleti és déli határ közti amúgy is szűk, zsákszerű területet hetven kilométerre húzta össze. Ez a keskeny terület Székelyföld délkeleti sarkában, tehát éppen Háromszéken még szűkebbre zsugorodott, ahová csapatokat bevinni és ezeket lőszerrel, élelemmel ellátni kockázatos volt. A terület védelmi tervét a dél felé nyitott határ, kelet felé az erődítés alatt lévő Kárpátok szabták meg. kelet felől az orosz előnyomulásnak kellett gátat vetni, dél felől a románokkal szemben kellett résen lenni. Székelyföld védelme a Marosvásárhelyen székelő Székely Határvédelmi Erők hatáskörébe tartozott. Lényegében egész Erdély védelme a kolozsvári IX. hadtestre hárult.³⁸

A Székely Határőrség létrehozásának gondolata 1942-ben az Országgyűlés képviselőházában merült fel. Az alakulatokba a hadkötelezettségi kort meghaladó s az első világháborúban katonai szolgálatot teljesítő öreg székely férfiakat vették fel, ötvenéves felső korhatárral. 20 zászlóaljat állítottak így fel. A kiképzés községenként hetenként egy-két napon folyt, 1942-től kéthetes kiképzőtáborban folytatódott. 1942-től a levettekiképzésen túl lévő fiatalokat, az unokákat is igénybe vették.

A hadsereg ezen új hadrendi elemét, mint neve is mutatta, a katonai helyzet romlása következtében, határvédelmi célból szervezték. Úgy gondolták, hogy ezzel Erdély magyarlakta területein olyan fegyveres erőt nyernek, amely adott esetben képes eredményesen szembeszállni a román csapatokkal és a szovjet hadsereggel egyaránt. A székely határvédelmi erők a 9. határvadász dandárból és öt határvédelmi csoportból tevődtek össze, összesen 6 határvadász zászlóaljra, 20 székely határőr zászlóaljra, 8 portyázó századra és 36 erőd századra tagozódva.

Minden határvadász, illetőleg határőr zászlóalj 3 puskás és 1 géppuskás századból állt, a puskás századokat 12 golyósóróval, 2 nehézpuskával és 2 gránátvetővel, a géppuskás századokat pedig 12 géppuskával és 4 aknavetővel látták el. A zászlóaljok közvetlen alakulatként árkász századdal, távbeszélő szakasszal rendelkeztek. A határvédelmi parancsnokság alárendeltségébe pedig egy tábori és egy légvédelmi tüzérszázad, 1 huszárszázad, 1 utász zászlóalj és 1 híradó zászlóalj tartozott, mint közvetlen alakulat.

1943 októberében átszervezték a határvédelmet, létrehozták a Székely Határvédelmi Erőket, határvadász-zászlóaljakat szerveztek, s a székely határőr zászlóaljakból megalakították a határvadászcsoportokat, ezeknek alárendelték az erőd századokat, híradó-alakulatokat és az ellátó szerveket. Az öreg legénység ötven százalékát sorozás előtt álló 18–20 éves fiatalok váltották fel. 1944 nyarán a Székely Határvédő Erőknek körülbelül 40 000–50 000 főnyi élelmezési létszámmal, keleten körülbelül 200 kilométer, délen és nyugaton ugyancsak 200 kilométer hosszú síkságot és hegyvidéket kellett megvédeni. Egy határvadász-zászlóaljra mintegy 70–80 kilométer hosszú, egy útegre 50 km határszakasz jutott.³⁹

A Székelyföld katonai védelme külön gondot jelentett az Erődítési Parancsnokságnak is. Az erődrendszer déli szárnya teljesen nyitott volt, ott hegyek nem akadályozták a mozgást, ezért a Székelyföld sajátos helyzete megkívánta a körkörös erődítést.

Mivel az Árpád-vonal további építése a Déli-Kárpátokban nem volt lehetséges, átmeneti megoldást kellett találni. Ehhez körkörös erődítésére volt szükség. Így két fontos cél is megvalósulhatott. Egyrészt az Árpád-vonal déli szárnyát biztonságosan lezárhatták, másrészt a Székelyföldön egy tömbben élő magyarság számára katonai védelmet tudtak nyújtani. Fontos volt ez, mert a sármási és kosnai beszögellés mintegy zsákba fogta ezt a területet. A Székelyföld körkörös erődítésének keletről és nyugatról kedveztek a havasok nagy tömbjei, azonban dél felől komoly fejtörést okozott a nagyfokú nyitottság.⁴⁰

Magyarország védelmét a Szovjetunió felől a Keleti-Kárpátokban 1941-től kiépített Árpád-vonal volt hivatott biztosítani, amelyet a későbbiekben még két állással bővítettek ki. Ezt a védőövet magyar szakemberek tervezték, a háború addigi tapasztalatai alapján. Az Árpád-vonal sajátos magyar építmény volt, amelynél a manőverezési lehetőségeket és nem a zárt, merev rendszert helyezték előtérbe. Ugyanis beigazolódtott, hogy a két világháború között drága pénzen épített erődök nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. A legtöbbjüket megkerülték, vagy a gyalogság viszonylag könnyen rést ütött rajtuk. Legnagyobb hátrányuk az volt, hogy az erőd védői elszigetelten, zárt helyen küzdöttek. Ez

a tény, és a katonáknak az a tudata, hogy csak önmagukra számíthatnak, sokszor pánikot okozott, illetve cselekvőképességük megbénult.

Az Árpád-vonalban csak a szoros jellegű területeket zárták le állandó erődítésekkel. A harcászati és műszaki követelményeket a modem páncélos, gépesített háború elméletéhez és gyakorlatához igazították. Eszerint az ellenség páncélos felderítő részei haladtak az élen. Ezeket kellett először leküzdeni, vagy legalább is veszteségeket okozva, visszafordulásra kényszeríteni. Ehhez útzárak és harckocsi akadályok egész rendszerét építették ki, valamint ezek pásztázásaira páncéltörő és az élő célok ellen sorozatlövő fegyvereket állítottak be. A harcok során mindez beigazolódtott, mert a felderítés nyújtotta hézagok alapján az ellenség több helyen megkísérelte a völgyzárak erős páncélos kötelékekkel való lerohanását. Ezért a védők jelentős mélységet adtak a páncélelhárításnak. A gyalogsági fegyverek tűzrendszerét pedig az ellenség felőli oldalon szélességben is kifejlesztve igyekeztek hézagmentessé, műszaki akadályokkal pedig rohammentessé tenni, hogy a páncélozott gépkocsikból kiszálló műszaki és gyalogos rohamjárőrök támadásait visszaverjék.

A páncélos kötelékek támadásának elhárítása nem okozott különösebb nehézséget, a szoros jellegű területen ugyanis a harckocsik csak mélységben tagozva és igen kis szélességi kiterjedésben támadhattak, így a páncéltörő fegyverek egymás után küzdheték le azokat. A kiszállt rohamjárőrök pedig a környező nehéz terep következtében nem tudtak a megközelítési útvonaltól nagyobb távolságra felfejelődni.

A záró erődítéssel szemben a szovjetek az összes felhasználható harci eszköz bevetésével végrehajtott módszeres támadással kísérleteztek. A repülő bombáinak hatása alól a védőket az erődemelek erős méretezésével, szétszórásával, tökéletes rejtésével vonták ki. A magas hegyek és az erős légvédelem miatt a repülőgépek csak nagy magasságból bombázhattak, ezért hatásuk a völgyzárakra igen jelentéktelen volt. A tűzérési tűz ellen szintén a szétszórtan elhelyezett erős bunkerek és a nyílt tüzelőállások védtek a legjobban. Könnyű és páncéltörő lövegek közvetlen irányzással leadott tűzének nem adtak támadási felületet, nem alkalmaztak lőrésszel ellátott állásokat csak abban az esetben, ha tisztán oldozó hatásra telepítették és az ellenség nem tudta azt közvetlenül löni.

A gyalogos és műszaki rohamalegységek ellen egyrészt azzal védekeztek, hogy megadták az erődcsapatnak a közelharc lehetőségét nyílt tüzelőállások berendezésével, másrészt fokozták a védelem elhárító erejét a műszaki zárok és akadályok széleskörű alkalmazásával. Az erődcsapat jelentős számú géppuskával, golyószóróval, géppisztollyal, és bőséges kézigránát javadalmazással rendelkezett, így az ellenséges gyalogság támadását biztonságosan tudta visszaverni.

A szovjet gyalogság a sikertelen lerohanási kísérletek után módszeres támadással igyekezett a völgyzárakat elfoglalni. Miután ezek a próbálkozások is kudarcra estek, az egyes völgyzáró erődök megkerülésére törekedtek. A völgyzárak között harcoló mozgó erőket leküzdve, kisebb egységekkel, melyek jelentős számú aknavetővel is rendelkeztek, a völgyzárakat oldalból és hátból támadva igyekeztek leküzdeni. A völgyzáró erődcsoportok azonban képesek voltak az oldalból és hátból jövő támadások kivédésére is, más szóval: körvédőképeseek voltak.⁴¹

Az elhárítás súlyát természetesen az ellenség felőli arcvonalra helyezték, szárnyukat mozgó erőkkel és kiterjedt akadályokkal biztosították. Tűzfegyvereik zömét azonban úgy telepítették, hogy azok az erődrendszer oldalába és hátába is tudtak hatni. Az akadályrendszereket minden irányban egyforma erősen építették ki. Az erődcsapat védőkörlete mögött kiépített határvadász-zászlóalj támpontja biztonságot adott a védőknek. Az erődcsapat hosszú időn át bekerítésben vívott harc esetén visszavonulhatott a zászlóalj támpontja mögé, nem kellett az utolsó emberig küzdenie, ha a muníciója fogytán volt.

A magyar rendszer – amely a merev elveket és a tábori védelem aktív elemeit ötvözte – előnyeit és hatékonyságát a németek is elismerték. Nem volt véletlen tehát, hogy a későbbiek során, a Magyarországon létesített védelmi vonalakat a magyar szakemberek irányításával magyar műszaki alakulatok építették ki. Ezek szinte kivétel nélkül a természetes akadályok maximális kihasználásával készültek el. Fő szempontnak tekintették a fontos körzetek védhetőségét, a minél kisebb erő felhasználását az arcvonal mentén és a mélységben végrehajtandó manőverek lehetőségeit, az ellenlökések végrehajtásához szükséges úthálózatot illetve a terep járhatóságát. Az ellenlökéseken alapuló védelemhez nem volt szükséges a térséget mindenütt egyenlő mértékben berendezni műszakilag. A nagy feltartóztató erővel rendelkező támpontokat – amelyeket rendszerint körkörös védelemre készítettek elő – csak a legfontosabb irányokban építették ki. Ezek biztosították az ellenlökések szárnyait és a legfontosabb irányok szilárd védelmét.

A magyarországi védelmi hadműveletekben a német-magyar vezetés a fő erő kifejtés körzetét – mind szélességben, mind mélységben – gyakran változtatták. Amikor megvolt a lehetőség rá, már a fő ellenállási vonal előtt igyekeztek lelassítani a támadás ütemét, megbontani a támadók tűzrendszerét.

Az 1944–1945-ben vívott védelmi hadműveletekben a fő erő kifejtést csak akkor helyezték a peremvonalra, ha a védelemnek nem volt mélysége (pl. közbeeső terepszakaszok, reteszállások), az adott terepszakasz csak egy állással (2–3 árokkal) volt berendezve. Ellenkező esetben az erők és eszközök zömét a második állás vagy védőöv megtartására összpontosították. Az ellencsapásokat is ennek érdekében hajtották végre, általában azzal a céllal, hogy az ellenséget a támadás előtti helyzetébe vessék vissza. Az állásokat és a védő öveket minden esetben a gyalogság szállta meg, míg a páncélos erők a védelmi szakaszok szárnyain a gyalogság mögött csoportosultak ellenlökések végrehajtása céljából.

Gondosan elkülönítették egymástól a védő és támadó csoportosításokat és azok feladatait. Ez volt az alapja annak, hogy akár sikeres volt az ellenlökés, akár nem, a támadók visszavonulása mindig szervezett maradt, az arcvonal nem bomlott meg. Ezen túl a támadó csoportosítás önmagát is biztosította a szárnyak irányában, külön erre a feladatra kijelölt erőkkel. A védelemnek ezzel az aktív formájával a legtöbb esetben biztosítani tudták az ellenségtől való rugalmas elszakadást és a mélységben már előre kiépített újabb védelmi vonal időbeni és szervezett megszállását.

A magyarországi harcok kezdetén ezt nem tudták elérni. A román kiugrás miatt a déli szárnyon egy hatalmas rés keletkezett, amelynek lezárásához nem volt elegendő erő. A német-magyar csapatok átmenetileg fáziskésésbe kerültek. Mire Debrecen térségébe összehúzódtak az ellencsapáshoz szükséges erők, a 2. Ukrán Front támadása már megindult. Ennek ellenére részben ennek a csoportosításnak köszönhető, hogy a szovjeteknek nem sikerült az Észak-Erdélyben védekező csapatokat bekeríteni. Másrészt köszönhető azoknak az erőknek, közöttük azoknak a határvadászoknak, amelyek a Kárpátokban kiépített védelmi állásokban a legvégsőkig kitartottak.⁴²

A két világháború között, és a második világháborúban, Magyarország határőrizete és határvédelme viharos változásokon ment keresztül. A '20-as években még a határok lezárására is alig volt megfelelő számú erő. A '30-as évek közepétől már a határvédelmi erők is a sikerekkel kecsegtető revíziós politika igényeinek megfelelő fegyverzettel, támadó feladatokra készítettek fel. A háború vége felé ismét a határvédelem került előtérbe, aminek kulcsa a határvadász alakulatok és az erőd századok szoros együttműködése volt. Olyan új határvédelmi harc bontakozott ki, ami fontos tapasztalatokkal szolgál a hadművészetet tanulmányozók számára.

Jegyzetek:

¹ PARÁDI: *A magyar állam határőrizete 1920-1941.*

² RAVASZ: *Erdély mint hadszíntér 1944.*

³ Az ország területének védelmi célú előkészítése.

⁴ NYITRAI

⁵ A támadó jellegű határvédelem elsősorban a támadáshoz felvonuló erők céljait szolgálja, biztosítja ezek nyugodt gyülekezését és támadáshoz való csoportosítását. Jellemzői: erős határerődítés (felvonulás, anyag készenlétbe helyezése, oltalmazása arcból és a szárnyakon) ami az ellenség megelőző támadása esetére védelmet nyújt. Az erődítést általában a határ közelében végzik, kivéve, ha a határ hosszú nyílt szakaszának erődítése nagyon költséges lenne. Ebben az esetben az első jól lezárható terepszakaszon építik ki a határerődítést. megerődítettek. A folyó, mint határ a támadó fél számára rendszerint kedvezőtlen, mert a támadás megindításához mttékében nem lehet hídfőket kialakítani.

⁶ Loc. cit.

⁷ A védelmi jellegű határvédelem feladata a rendelkezésre álló erökhöz, eszközökhöz, földrajzi tényezőkhöz viszonyítva:

- a, határ egész hosszában való biztonságos lezárása;

- b, főbb betörési irányok lezárása erre alkalmas határszakaszokon, vagy a határtól hátrább fekvő kedvező földrajzi (folyók, hegyláncok) szakaszokon;

- c, fontos területek közvetett, vagy közvetlen oltalma (ipari-, kereskedelmi-, vagy közlekedési csomópontok stb.).

⁸ A határvédelmet rendszerint határőr, csendőr, vámőr, pénzügyőr alakulatok látták el, amiket csak később, a mozgósítás után erősítettek meg a haderő alakulataival és eszközeivel. Különösen a háború kezdeti időszakában állt rendelkezésre csekély erő, aminek ellenálló erejét a határvédelmi erődítésekkel lehetett fokozni.

⁹ A határvédelemre figyelembe vett műszaki eszközök:

a, az erődítés (állandó, azaz tartós harcállások és tábori azaz hevenyészett állások);

b, rombolások és megszakítások, (műszaki záruk, azaz mesterséges akadályok, amelyek hosszabb-rövidebb ideig késleltetik az ellenség előnyomulását. A holt akadályok nem sokat értek, ezek csak akkor tartóztatták fel hosszabb időn át az ellenséget, ha saját élőerő tüze biztosította azokat.);

c, műszaki záruk (rombolás, gáz, vagy mindkettő kombinációja. Az ellenség gyorsan mozgó alakulatai ellen alkalmazták a védekezés keretén belül, különösen akkor ha nem voltak a terepen természetes harckocsi akadályok.);

d, területek járhatatlanná tétele (duzzasztás, elárasztás, terep megfertőzése hatékonyan tudta az ellenség mozgását akadályozni);

e, gazdasági kiürités és rombolás (gátolta az ellenséget a kezére jutó ipartelep ek, bányák stb. felhasználásában);

f, katonai gyűjtogatás (az el nem szállítható készletek megsemmisítése, raktározási elhelyezési lehetőségek használhatatlanná tétele);

g, közlekedés (közvetve hatékony műszaki faktora a határvédelemnek).

¹⁰ Loc. cit.

¹¹ PARÁDI: *A dualista Magyarország határőrizete 1867-1914.*

¹² SUBA: Határcsendőr zászlóalj 1919-1921. ; SUBA: A magyar katonai vezetés elképzelése a határbiztosító csapatok megszervezésére 1918-ban. ; SUBA: honvédelmi határőrszolgálat.

¹³ GÁSPÁR – PARÁDI ; PARÁDI: A dualizmus közrendvédelmi szervezeteinek jellemzői és tevékenységük tapasztalatai.

¹⁴ PARÁDI: A történelmi Magyarország határőrizeti tapasztalatai.

¹⁵ PARÁDI: A rendvédelem a közigazgatás és a véderő kapcsolata a kiegyezéstől a második világháborúig.

¹⁶ PARÁDI: A dualista Magyarország határőrizeti rendszerének kialakulása. ; PARÁDI: A Magyar Királyi Csendőrség határőrizeti feladatai 1891-1914.

¹⁷ PARÁDI: A magyar állam határőrizete a két világháború között.

¹⁸ 1921/XXXIII. tc.

¹⁹ PARÁDI: A polgári Magyarország határőrizeti szervezetének kialakulása, tevékenységének jellemzői, a két világháború közötti magyar határőrizet változásai. ; PARÁDI: A magyar határőrizet 1867-1945.

²⁰ PARÁDI: A magyar állam határőrizete a két világháború között. A magyar határőrizeti struktúra változásai a két világháború között.

²¹ PARÁDI: A magyar állam határőrizeti struktúrájának fejlődése a századfordulótól a második világháborúig.

²² PARÁDI: A magyar állam határőrizete a két világháború között. A magyar határőrizeti struktúra változásai a két világháború között.

²³ PARÁDI: A magyar állam határőrizete a két világháború között.

²⁴ PARÁDI: *A magyar állam határőrizete 1920-1941.*

²⁵ LOC. CIT.

²⁶ SUBA: Határvadászok és az „1000 éves határ”. A Magyar Királyi Határvadászok szerepe a magyar-román határvonal Kárpátokban lévő szakaszának felülvizsgálatában 1941-ben.

²⁷ A portyázó század feladata volt:

a, béke idején, rendes viszonyok között a határ őrizete;

b, a hadiállapotot megelőző külpolitikai feszültség idején, (feltéve, hogy a hadiállapot nem meglepő megrohanással veszi kezdetét) feladata a határzár – határbiztosítás – és a figyelés végrehajtása, saját előkészületek leplezése céljából;

²⁸ -c, a hadiállapot bekövetkezésekor feladata a határszakasz védelme, ellenséges betörés megakadályozása, betört ellenség visszavetése, vagy elreteszése, túlerejű ellenség ellen halogató harc vívása.

²⁹ Cél az ellenség korai felfejlődésre kényszerítése, késleltetése, erejének és csoportosításának harc árán való felderítése, időnyerés és kedvező harc helyzet teremtése a határvadász zászlóalj harcbevételéhez.

³⁰ *Honvédelmi határőrszolgálati utasítás a Magyar Királyi Honvédség, a Magyar Királyi Csendőrség, a Magyar Királyi Rendőrség, a Magyar Királyi Pénzügyőrség és az Állami Erdészeti számára.*

³¹ HL-HM C. HM.eln.1/a. 1942/42 000. sz. 23/a-m.

³² PARÁDI: *A magyar állam határőrizete 1920-1941.*

³³ *Harcászati szabályzat.*

³⁴ SÍPOS Lajos százados, portyázó századparancsnok így emlékezett vissza első, 1939-ben vívott kárpátaljai harcaira: „A kárpátaljai harcok megindulásakor a 26. határvadász portyázó századot (1941-től 26. hegyi határvadász portyázó század), váratlanul, ezért felkészületlenül érte a támadás azonnali megkezdésére vonatkozó parancs.

³⁵ A század majdnem teljesen felderítetlen helyzetben, békélettszámmal (mindössze egy kerékpáros újoncszakasszal volt megerősítve), de sok tüzgéppel, – melyekhez csak a legszükségesebb kezelők voltak mintegy 30 km széles kiterjedésben, több csoportban (az egyes csoportok között nagy hézagok voltak), – messzemenő támadási feladattal önállóan tört előre. Feladata volt a börvingesi, hegyfarki, antaloczi. szerednyei, csongori, ungtölgyesi, valamint a további támadási területén még felépülő ellenséges erők visszavetése, a Turjavölgy elfoglalása, megtisztítása és lezárása.

³⁶ Megjegyzem, hogy szállítóeszközök nem álltak rendelkezésre, kocsik az úttalan terepen csak egyik csoportot követhettek, málhásállatok nem voltak, mert a század hegyi alakulatá még nem volt átszervezve, ezért az emberek az nehéz terepen sokszor hasig érő hóban, maguk vitték a gépeket és a lőszert. Az összekötő eszközök teljes hiánya ugyancsak nagyon megnehezítette a széttagoltan előnyomuló század helyzetét.

³⁷ A páncélelhárító fegyverek teljes hiánya hátrányos befolyását a véletlen szerencse folytán nem érezte. Páncélos támadás csak egy helyen volt s bár ez még meglepően is történt, a század egyik kiváló és vitéz géppuskás irányzója, MOLNÁR László tizedes (jelenleg szakaszvezető) a legnagyobb hidegvérrel, pontosan célozva, acélmagvas lövedékekkel visszafordulásra kényszerítette. (A páncélos járművek gyenge védettségek voltak.) A jövőt illetően erre természetesen nem alapozhatunk. Orvos csak az Ung völgyében harcoló ungvári helyőrség csapatainál volt. A sebesülteknek az ungvári kórházba való szállítását, amíg a harc a műutak mentén folyt, a századparancsnok parancsnoki gépkocsija végezte. Elengedhetetlen örsönként 1 sebesültvivő járőr. A századnak különösen a támadás kezdetén, súlyos veszteségek árán, kemény küzdelmet kellett folytatni. (Többek közt Hegyfark környékén, az Ungvár–Munkács műút biztosítására kirendelt, úgy számban, mint gépekben túlerőben levő ellenség, rohammal kellett visszavetni a már hetekkel előbb alaposan kiépített védőállásaiból.)

³⁸ Az a tény, hogy a század, páratlanul ritka és nehéz feladatát teljesen önállóan és rövid idő alatt, eredményesen oldotta meg, nem utolsósorban annak köszönhető, hogy sok tüzgéppel rendelkezett. A gépek zöme nem tartozott szervezetszerűen a századhoz. Úgy kerültek oda, hogy már jóval a támadás előtt igényeltem a zászlóaljparancsnokságtól géppuskákat és golyószórókat, hogy a jóformán nap, mint nap megisméltendő cseh és szics provokálásokra mindenkor és azonnal méltó válasz adassék.

³⁹ Ezek a gépek természetesen hiányoztak volna a zászlóaljnál, s hiányuk kiszámíthatatlan hátránnyal járhatott volna. Szerencsére, hogy mire a zászlóalj – kivéve az 1. puskás századot – megalakult, harci alkalmazására már nem volt szükség. Ilyen szerencsés helyzetre természetesen nem lehet alapozni.”

⁴⁰ SÍPOS

⁴¹ *Járőrutasítás a Magyar Királyi Határőrség számára.*

⁴² KATONA

⁴³ LOC. CIT.

⁴⁴ Loc. cit.

⁴⁵ A trianoni békediktátum utáni magyar határőrizetben valóban Kárpátalja és Észak-Erdély visszatérése nyomán terjedt el a kisörsök alkalmazása. Ez azonban nem jelentette azt, hogy előzmények nélküli lett volna ezen őrzési elem nemzeti határőri-

zetünkben. A dualizmus időszakában a határszéli csendőrség már alkalmazta az úgynevezett nyári őrsöket. A nyári őrsöket a hó elolvadása és leesése közötti időszakban a Kárpátok hágóira telepítették a túristaház jelleggel kialakított épületekben. Téli-re az épületeket lezárták. Nyáron viszont az anyaörs személyi állományának erre a célra vezényelt csoportja látott el szolgálatot a nyári őrsön, melynek felszerelését is az anyaörs eszközállományából különítették ki és az ellátást is onnan kapta (a szerk.)

⁴⁶ PARÁDI: *A határszéli csendőrség.*; PARÁDI: *Csendőrség a határőrizetben.*

⁴⁷ KOZMA – HÉJJA – STENACSIK

⁴⁸ Magyarország 1940–1944-es határa az Északkeleti-Kárpátokban, pontosabban a Keleti-Beszékidekben érte el a történelmi határt, Zemplénorosi községnél. Itt észak-északkeletről egy rövid sávon Lengyelország németek által megszállt területével volt határos hazánk, majd egy hosszabb szakaszon (1940–1941 júliusa között) a Szovjetunióval a Máramarosi-havasok és a Keleti-Kárpátok találkozásáig, Keresztálló csúcsáig. Onnan a határ túloldalán már Románia terült el. A Radnai-havasoktól a Háromszéki-havasokig a határ délkelet felé haladt, majd Musató csúcstól délnyugat, Kommandó községtől nyugati irányban folytatódott. Az Olt és a Feketeügy összefolyása előtt Kőköستől északnyugati irányban a székely vármegyék határát szabálytalanul követte az Erdélyt kettéosztó vonal Nyárádtól, ahonnan északnak fordulva egy Kolozstótfalunál végződő fordított U-alakú horpadás ékelődött be az ország testébe. Kolozstótfalutól enyhén északnyugati irányban Jádremetéig futott a határ. Jádremetétől pedig a Király-erdő gerincének ívét északról követte, végül az Alföldön meredeken délnyugati irányt vett, és Kőtegyánál elérte a trianoni határt.

⁴⁹ SUBA: A területvisszacsatolások határkijelölő munkálatai 1938-1941. ; SUBA: Magyar-német-szovjet hármashatár kijelölése 1940-ben. ; SUBA: *Magyarország államhatárának változásai 1867-1947.*

⁵⁰ SOMOGYI ; MÁLNÁSSY

⁵¹ 1943. júniusában BÁNFFY Miklós eredménytelenül tárgyalta MANILUVAL.

⁵² JUHÁSZ

⁵³ RAVASZ: *Erdély mint hadszíntér 1944.*

⁵⁴ DOMBRÁDY – TÓTH

⁵⁵ A Székelyföldet keletről a Háromszéki-, a Csíki-, és a Gyergyói-havasok, nyugatról a Hargita és a Görgényi-havasok fogják közre. Ez lehetőséget adott arra, hogy a Székelyföldet az Árpád-vonal déli nyitott szárnyán, mint egy óriási kiterjedésű bástyát alkalmazzák.

⁵⁶ SZABÓ

⁵⁷ GRECSKÓ

⁵⁸ GOSZTONYI ; ÖLVEDI

Jegyzetekben alkalmazott rövidítések:

MONOGRÁFIÁK és KISMONOGRÁFIÁK

- DOMBRÁDY – TÓTH — DOMBRÁDY Lóránd – TÓTH Sándor: *A Magyar Királyi Honvédség 1919-1945.* Budapest, 1987, Zrínyi.
- GOYZTONYI — GOSZTONYI Péter: *A magyar honvédség a második világháborúban.* Budapest, 1992², Európa.
- GRECSKÓ — GRECSKÓ AA. : *A Kárpátokon át.* Budapest, 1977, Zrínyi.
- JUHÁSZ — JUHÁSZ Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919-1945.* Budapest, 1988³, Kossuth.
- KOZMA – HÉJJA – STEFANCSIK — KOZMA Endre – HÉJJA István – STEFANCSIK Ferenc: *Katonaföldrajzi kézikönyv.* Budapest, 1993, Zrínyi Kiadó.
- ÖLVEDI — ÖLVEDI Ignác: *Az 1. Magyar Hadsereg története 1944. január 6. – 1944. október 17.* Budapest, 1989, Zrínyi.
- PARÁDI: *A határszéli csendőrség.* — PARÁDI József: *A határszéli csendőrség.* Budapest, 1984, Határőrség.
- PARÁDI: *Csendőrség a határőrizetben.* — PARÁDI József: *Csendőrség a határőrizetben.* Budapest, 2003, Tipico Design. /Rendvédelem a határokon a XIX-XX. században, 2./
- RAVASZ: *Erdély mint hadszíntér 1944.* — RAVASZ István: *Erdély mint hadszíntér 1944.* Budapest, 2002, Petit Reál Könyvkiadó.
- SOMOGYI — SOMOGYI Endre: *Magyarország és a környező államok katonai földrajza.* Budapest, 1930², Jakab MH Könyvnyomdai Műintézet.
- SZABÓ — SZABÓ József János: *Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940-1944.* Budapest, 2002, Timp Kiadó.

TANULMÁNYOK

- GÁSPÁR – PARÁDI — GÁSPÁR László – PARÁDI József: A két világháború közötti Magyar Királyság határőrizete a trianoni békeszerződésig 1919. VIII. 7. – 1920. VI. 4. *Zrínyi Miklós Katonai Akadémiai Közlemények.* XXXIII. évf. (1990) 167. sz. 87–100. p.
- KATONA — KATONA Sándor: Portyázás vagy kisörs rendszer. *Magyar Katonai Szemle*, XI. évf. (1941) 7. sz. 69–74. p.
- MÁLNÁSSY — MÁLNÁSSY Ödön: Csonka Magyarország katonai-földrajzi helyzete. *Földrajzi Közlemények*, LIII. évf. (1925)
- NYITRAI — NYITRAI Károly: Az erődítések és annak jelentősége a határvédelemben. *Magyar Katonai Szemle*, X. évf. (1940) 5. sz. 161–169.
- PARÁDI: A magyar határőrizet 1867-1945. — PARÁDI József: A magyar határőrizet 1867-1945. *Határőrségi Tanulmányok*, (19)
- PARÁDI: A dualista Magyarország határőrizeti rendszerének kialakulása. — PARÁDI József: A dualista Magyarország határőrizeti rendszerének kialakulása. *Belügyi Szemle*, XXX. évf. (1982) 10. sz. 44–51. p.
- PARÁDI: A Magyar Királyi Csendőrség határőrizeti feladatai 1891-1914. — PARÁDI József: A Magyar Királyi Csendőrség határőrizeti feladatai 1891-1914. *Had-történelmi Közlemények*, CIII. évf. (1988) 1. sz. 56–92. p.

- PARÁDI: A dualizmus közrendvédelmi szervezeteinek jellemzői és tevékenységük tapasztalatai. — PARÁDI József: A dualizmus közrendvédelmi szervezeteinek jellemzői és tevékenységük tapasztalatai. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)*, II. évf. (1992) 3. sz. 21–28. p. A tanulmány korábbi változata 1991. november 19-én, Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak a „*Tradíció és korszerűség*” című III. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- PARÁDI: A magyar állam határőrizete a két világháború között. A magyar határőrizeti struktúra változásai a két világháború között. — PARÁDI József: A magyar állam határőrizete a két világháború között. A magyar határőrizeti struktúra változásai a két világháború között. *Főiskolai Figyelő Plusz*, V. évf. (1994) 4. sz. 391–404. p.
- PARÁDI: A magyar állam határőrizete a két világháború között. — PARÁDI József: A magyar állam határőrizete a két világháború között. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)*, V. évf. (1995) 6. sz. 64–75. p. A tanulmány korábbi változata 1994 októberében, Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak a „*A két világháború közötti Magyar Királyság rendvédelme*” című VI. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- PARÁDI: A polgári Magyarország határőrizeti szervezetének kialakulása, tevékenységének jellemzői, a két világháború közötti magyar határőrizet változásai. — PARÁDI József: A polgári Magyarország határőrizeti szervezetének kialakulása, tevékenységének jellemzői, a két világháború közötti magyar határőrizet változásai. *Határőrségi Tudományos Közlemények*, (1994) 1. sz. 4–23. p.
- PARÁDI: A magyar határőrizet 1867-1945. — PARÁDI József: A magyar határőrizet 1867-1945. *Határőrségi Tanulmányok*, (1997) 1. sz. különszám. 11–35. p.
- PARÁDI: A magyar állam határőrizeti struktúrájának fejlődése a századfordulótól a második világháborúig. — PARÁDI József: A magyar állam határőrizeti struktúrájának fejlődése a századfordulótól a második világháborúig. *Határőrségi Tanulmányok*, (1999) 5. sz. különszám. 27–48. p.
- PARÁDI: A rendvédelem a közigazgatás és a véderő kapcsolata a kiegyezéstől a második világháborúig. — PARÁDI József: A rendvédelem a közigazgatás és a véderő kapcsolata a kiegyezéstől a második világháborúig. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)*, X. évf. (2000) 12. sz. 79–87. p. A tanulmány korábbi változata 1999. október 6-án, Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak a „*A közigazgatás, a véderő és a rendvédelem kapcsolatának változásai a polgári magyar állam időszakában.*” című XII. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- PARÁDI: A magyar állam határőrizete a kiegyezéstől a második világháborúig. — PARÁDI József: A magyar állam határőrizete a kiegyezéstől a második világháborúig. In BODA József (szerk.): *A magyar polgári rendvédelem a XIX-XX. században. A magyar büntetés-végrehajtás, csendőrség, határőrség, koronaőrség, rendőrség, vám- és pénzügyőrség*. Budapest, 2004, Belügyminisztérium Nemzetközi Oktatási Központ – Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Alapítvány. 74–109. p. A tanulmány korábbi változata 2003 nyarán Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Alapítvány által szervezett magyar rendvédelem-történeti témájú nyári szabadegyetemen. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- PARÁDI: A történelmi Magyarország határőrizeti tapasztalatai. — PARÁDI József: A történelmi Magyarország határőrizeti tapasztalatai. In MEZEY Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc Emlékkönyv*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó, 357–388. p. /Jogtörténeti értekezések, 28./
- SUBA: A területviszacsatolások határkijelölő munkálatai 1938-1941. — SUBA János: A területviszacsatolások határkijelölő munkálatai 1938-1941. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)*, V. évf. (1995) 6. sz. 98–103. p. A tanulmány korábbi változata 1994 októberében, Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak a „*A két világháború közötti Magyar Királyság rendvédelme*” című VI. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- SUBA: Magyar-német-szovjet hármashatár kijelölése 1940-ben. — SUBA János: Magyar-német-szovjet hármashatár kijelölése 1940-ben. *Geodézia és Kartográfia*, LIII. évf. (2001) 7. sz. 31–33. p.
- SUBA: Határcsendőr zászlóaljok 1919-1921. — SUBA János: Határcsendőr zászlóaljok 1919-1921. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)*, XII. évf. (2007) 15. sz. 182–191. p. A tanulmány korábbi változata 2001. november 6-án, Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak a „*Az európai és a magyar rendvédelem a XIX-XX. században*” című XV. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- SUBA: Határvadászok és az „1000 éves határ”. A Magyar Királyi Határvadászok szerepe a magyar-román határvonal Kárpátokban lévő szakaszának felülvizsgálatában 1941-ben. — SUBA János: Határvadászok és az „1000 éves határ”. A Magyar Királyi Határvadászok szerepe a magyar-román határvonal Kárpátokban lévő szakaszának felülvizsgálatában 1941-ben. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Preasidii Ordinis)*, XII. évf. (2007) 15. sz. 205–211. p. A tanulmány korábbi változata 2001. november

- szakaszának felülvizsgálatában 1941-ben. — 6-án, Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak a „Az európai és a magyar rendvédelem a XIX-XX. században” című XV. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- SUBA: A magyar katonai vezetés elképzelése a határbiztosító csapatok megszervezésére 1918-ban. — SUBA János: A magyar katonai vezetés elképzelése a határbiztosító csapatok megszervezésére 1918-ban. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, XIII. évf. (2007) 16. sz. 121–127. p. A tanulmány korábbi változata 2002. november 13-án, Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak a „A rendvédelmi szakképzés története” című XVI. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- SUBA: A honvédelmi határőrszolgálat. — SUBA János: A honvédelmi határőrszolgálat. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, XIII. évf. (2007) 16. sz. 128–139. p. A tanulmány korábbi változata 2002. november 13-án, Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak a „A rendvédelmi szakképzés története” című XVI. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.
- CIKKEK**
- Az ország területének védelmi célú előkészítése. — Az ország területének védelmi célú előkészítése. *Hadtudományi Tájékoztató*, VIII. évf. (2002) 3. sz. 8. p.
- SIPOS — SIPOS Lajos: Határvadász portyázó század harcai Kárpátalja visszafoglalásában. *Magyar Katonai Szemle*, XI. évf. (1941) 9. sz. 630. p.

REGISZTRÁLT KÉZIRATOK

- Parádi: *A dualista Magyarország határőrizete 1867-1914.* — PARÁDI József: *A dualista Magyarország határőrizete 1867-1914.* Bölcsészdoktori disszertáció. (ELTE-BTK). Budapest, 1985.
- PARÁDI: *A magyar állam határőrizete 1920-1941.* — PARÁDI József: *A magyar állam határőrizete 1920-1941.* Kandidátusi értekezés. (MTA). Budapest, 1990.
- SUBA: *Magyarország államhatárának változásai 1867-1947.* — SUBA: *Magyarország államhatárának változásai 1867-1947.* Ph.D. disszertáció. (ELTE-BTK). Budapest, 2003.

LEVÉL-IRAT ÉS DOKUMENTUMTÁRI GYŰJTEMÉNYEK

- HL-HM C. — HL-HM C. Hadtörténelmi Levéltár Honvédelmi Minisztérium convolutuma (gyűjteménye).

SZABÁLYZATOK

- Honvédelmi határőrszolgálati utasítás a Magyar Királyi Honvédség, a Magyar Királyi Csendőrség, a Magyar Királyi Rendőrség, a Magyar Királyi Pénzügyőrség és az Állami Erdészet számára.* — *Honvédelmi határőrszolgálati utasítás a Magyar Királyi Honvédség, a Magyar Királyi Csendőrség, a Magyar Királyi Rendőrség, a Magyar Királyi Pénzügyőrség és az Állami Erdészet számára.* Budapest, 1940, Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium.
- Harcászati szabályzat.* — *Harcászati szabályzat.* Budapest, 1940, Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium.
- Járőrutasítás a Magyar Királyi Határőrség számára.* — *Járőrutasítás a Magyar Királyi Határőrség számára.* Budapest, 1934, Magyar Királyi Pénzügyminisztérium.

JOGSZABÁLYOK

- 1921/XXXIII. tc. — 1921/XXXIII. tc. az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovák Országgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről.

Technikai rövidítések a jegyzetekben

- ELTE-BTK = Eötvös Lóránt Tudományegyetem Bölcsész-tudományi Kar
MTA = Magyar Tudományos Akadémia
tc. = törvénycikk (törvény)